

Krékits József – Jászay László
Szláv igeaspektus, különös tekintettel az orosz nyelvre
 Budapest: Akadémiai Kiadó, 2008.
 341 p.

Krékits József (Szegedi Egyetem) és Jászay László (ELTE) a szláv igeaspektusok szemantikai, pragmatikai és szintaktikai szerkezetének leírásával kapcsolatos kutatási eredményeiket mutatják be közösen írt könyvükben. A kutatók az igeaspektus kategóriájának leírásában elsősorban a funkcionális grammatika módszerével dolgoznak. A funkcionális nyelvszemlélet a Prágai Nyelvész kör fonológiai kutatásaival vált ismertté. A XX. század első harmadában pedig a szentpétervári Alexandr Bondarko a funkcionális szemantikai mezőkben a centrum-periféria elve alapján tette leírhatóvá a különböző szűkebb és tágabb igei kategóriákat. Bondarko véleménye szerint az egyes nyelvi elemek funkcionális szemantikai mezőjének centrumában helyezkednek el a grammatikai kategóriák prototipikus kifejezőeszközei vagy más terminussal invariánsai, a mező közelebbi és távolabbi perifériáin a lexikai és a pragmatikai kifejezőeszközök. A centrumban lévő prototipikus grammatikai kifejezőeszközök mint invariánsok hordozzák az egész kategória legfontosabb jellemzőit, a perifériákon lévő nyelvi kifejezőeszközök pedig variánsai a centrumban lévő invariánsnak. Bondarko funkcionális szemlélete alapján leírható minden fogalomszó, különösképpen pedig a mondat grammatikai és szemantikai struktúráját szervező ige.

A könyv első részében Krékits József a Bondarko által felvetett, az aspektológusok által még nem vagy alig vizsgált igeaspektus négy alapkérdését elemzi:

1. az ige akcióminőségét rögzítő cselekvésmódok összefüggéseit,
2. a cselekvésmódok oppozícióját,
3. az akcióminőségek metszéspontjainak kereszteződését,
4. az egyes konkrét akcióminőségek egy szemléletűségének (defektivitásának), valamint párképzésének okait.

A négy kérdés szervesen kapcsolódik egymáshoz.

Ha a természetes nyelveket az igeaspektusok kifejezésének szempontjából vizsgáljuk, két alaptípust különböztetünk meg:

1. Aspektusnyelveket, amelyekben az aspektuskategória morfológiai eszközökkel fejeződik ki. Ilyen aspektusnyelvek a szláv nyelvek. Például az orosz nyelvben igekezővel vagy képzővel, vagy ezek kombinációjával fejeződik ki az aspektus: *npuyuee* 'megjött', *ocmam-pyuae* 'megnézegette; megvizsgálta (többször)'.
 2. A nem aspektusnyelvek is kifejezik az igeaspektust: lexikai és/vagy szintaktikai, valamint pragmatikai eszközök segítségével. Például a magyar nyelvben: *Mária tegnap megírta a levelet.*

Az orosz nyelvészeti szakirodalmi adatok alapján egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az orosz igei jelentések meghatározásában a csak morfológiai jegyek nem elégségesek. Szükség van az igei kontextus szemantikai jelentésének vizsgálatára is. Krékits a temporatív-iteratív és a kvantitatív-terminatív igei jelentésfunkcióit vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy az egyes akcióminőségek (cselekvésmódok) között a határok nem élesek, hanem mozgékonyak, a kontextus morfológiai, szintaktikai és pragmatikai jelentései kölcsönhatásának eredményeképpen gyakran áthajlanak egymásba.

Korábban már A. V. Bondarko is részletesen kifejtette, hogy az *aspektualitás* nem azonos az aspektus morfológiai kategóriával, hanem a morfológiaián kívül a lexikai és szintaktikai összetevőket is magában foglalja. Az aspektualitás Bondarko szerint funkcionális szemantikai kategória, amelynek három fontos összetevője különíthető el:

1. a morfológiai mag az aspektus *grammatikai* kategóriája, amely invariánsnak tekinthető, azaz a szintagmatikai (egyedi, specifikus) jelentések absztrakciója;
2. az aspektualitás *lexikai* összetevői közé tartozik például a terminativitás/ater-

minativitás lexikai-grammatikai kategóriája, amely a különböző cselekvésmódokat (akcióminőségeket) fogja össze, például az ige belső lexikai és grammatikai jelentéseit befolyásoló igefüggetvények (a cselekvés korlátozói): *часто, вдруг написать письмо* 'gyakran, hirtelen megírja a levelet';

3. a harmadik összetevő: a mondat más igei cselekvéseivel összefüggő *relatív időviszonyok*; az előidejűség, egyidejűség, utóidejűség az aspektualitás *szintaktikai* komponensei.

Krékits József megfogalmazásában „csak az aspektualitás kategóriája képezheti alapját két olyan különböző rendszerű nyelv összevetésének, mint az orosz és a magyar nyelv” (10). Az aspektualitásnak a fordításban is nagy szerepe van. Például Németh László is rámutat arra, hogy a magyar nyelvben is sok aspektualitást kifejező eszköz és mód van. Ez a területe a magyar igei akcióminőségnek azonban még kidolgozatlan. Sok még a megoldásra váró szemantikai, szintaktikai és pragmatikai kutatási feladat. Ebben segíthet a szláv akcióminőségek összevetése a magyarral.

A könyv első részében Krékits József részletesen foglalkozik a szláv igék aktuális és potenciális jelentéseinek leírásával, majd a különböző jelentések leírását a sajátos akcióminőségű igék vizsgálatával folytatja. A következő akcióminőségeket elemzi részletesen, nagyszámú példával támasztva alá elméleti fejtegetéseit:

1. kezdő igék,
2. finitív igék,
3. delimitatív igék,
4. perduratív igék,
5. perfektív akcióminőségek,
6. a temporatív-terminatív igékből képzett akcióminőségek.

Az első rész végén a szerző összegzi az igei cselekvésmódok összefüggéseit, a cselekvésmódok oppozícióit, valamint az egyes akcióminőségek lexikai jelentéseiben keletkező

metszéspontokat. Megállapítja, hogy az aspektualitás leírásában és kutatásában nagyon fontos az akcióminőségek elválasztása az aspektusoktól, valamint az egyes igéken belül az egyik akcióminőség elválasztása egy másiktól. A szláv igeaspektuson belül a Krékits József lényegesnek tartja a szintaktikai megközelítést, „mert még a morfológiát is a „megmerevedett szintaxis” („erstarrte Syntax”) egyik megnyilvánulási formájának tartjuk”. Papp Ferencsel vallja, hogy a szemléletkategória a morfológiai ismérvek mellett a „széles értelemben vett szintaktikai eszközökkel jut kifejezésre” (155). Amíg a kieferi aspektuskutatás a mondatszemantikától (a szintaxistól) a szemantikához közelít, addig a szláv igeaspektus a szemantikától a szintaxisához.

A könyv második részét Jászay László, az ELTE Orosz Nyelvi és Irodalmi Tanszékének professzora írta. A bevezető fejezetében a szláv igeaspektus általános jellemzését adja; leírja az igeaspektust mint szláv nyelvi jelenséget, valamint az egyes szláv nyelvekben történő kifejezését, használatát; elemzi a szláv igeaspektus („вид”, a továbbiakban VID) alapvető sajátosságait. Az igeaspektus jellemzően szláv sajátossága a kategória következetes formalizáltsága, kötelező és rendszerszerű kifejezőmódja, amely az ige valamennyi grammatikai alakját átfogja. A kategória eredete azonban tisztázatlan. A kutatók egy része indoeurópai örökségként, más része belső szláv képződményként értelmezi.

Az igeaspektus a mai szláv nyelvekben lényeges közös vonásokat mutat, amelyek nyelvenként vagy nyelvcsopontonként (keleti, nyugati, déli szláv nyelvek) formai és funkcionális különbségekben nyilvánulnak meg. A VID egyrészt minden szláv nyelvre érvényes „invariáns”, ún. minimális modell, másrészt az egyes szláv nyelvek aspektuális sajátosságokkal is rendelkeznek, ebből adódnak a különbségeik. A szláv nyelveknek az aspektusra jellemző három alapvető közös vonása van:

1. „... a folyamatos (imperfektív) és a befejezett (perfektív) igék nagyfokú funkcionális hasonlósága,

2. a prefixációnak a perfektiválásban és a szuffixációnak az imperfektiválásban megnyilvánuló grammatikai következménye, a szemléletpárok azonos elvű képzése,
3. az igéknek az a tulajdonsága, hogy ugyanazon morfémákkal (esetenként prefixumokkal és szuffixumokkal együtt) a cselekvés időbeli lefolyásának jellegét nagyszámú s részben hasonló képzésű és jelentéstípusú akciómínőség formájában árnyaltan képes kifejezni” (160).

A szláv nyelvekben egységes rendszert alkot a szűkebb értelemben vett VID, az aspektusbeli opozíció, valamint az akciómínőség, amely az aspektuális mellékjelentések kategóriája. A konkrét kommunikációs helyzetekben bármelyik szláv ige aspektusformáját ki tudjuk választani, mivel a két szemléleti alak, a folyamatos és a befejezett az egyes szláv nyelvekben sok szempontból azonos funkciójú. Ez a funkcionális azonosság a következő alapformákban nyilvánul meg:

1. Folyamatos az ige, ha csak a cselekvés lefolyását fejezi ki. Például: *Он читает.* ’Olvas.’
2. Ugyancsak folyamatos az infinitívus bármely fázisige mellett (kezd, folytat, befejez stb.). Például: *Он начал читать.* ’Olvasni kezdett.’
3. Befejezett az ige, ha a cselekvést mint konkrét tény, lezárt egységet fejezi ki.
4. A szláv aspektusok közös vonása még, hogy az ellentétes alapjelentéseken túl más funkcionális változatokban is mind-egyik szláv nyelvben megfigyelhető a folyamatos és a befejezett igék bizonyos mértékű kiegyenlítetttsége. Ez az esetek többségében a perfektív igének az imperfektívvel való helyettesíthetőségét jelenti. Például a múlt idejű tényközlő kérdő mondatokban:

Кто строил/построил этот дворец?
(orosz) ’Ki építette ezt a palotát?’

Кто ставил/поставил tento palác? (szlovák)
'Ua.'

Кто будował/збудował ten palac? (lengyel)
'Ua.'

Ugyanakkor az itt példaként említett közös tartalmi sajátosság ellentétes szemszögből is megragadható, „... ha a mindenkor szűkebb jelentéskörű (szemantikailag meghatározott) befejezett ige oldaláról jellemezzük az aspektus használatát. Ebben az esetben a közös szláv sajátosság így foglалható össze: a befejezett igék a folyamatos igékkel ellentétben meg vannak fosztva a jelen idő alapjelentésétől, továbbá nem képesek kapcsolódni fázisigékkel, illetve a határozószók bizonyos szemantikai osztályával és egyéb határozói típusú szószerkezetekkel” (161).

A területileg különböző szláv nyelvek számos grammatikai jellemzőjükben funkcionális differenciálódást mutatnak. Ez jellemző a szláv igeaspektusokra is. Ilyen eltérés például az, hogy nem minden szláv nyelvben párosak az igék – imperfektív/perfektív –, így egy-egy ige párnak más szláv nyelvben csak folyamatos vagy csak befejezett, vagy kettős szemléletű ige felel meg. De az is megfigyelhető, hogy az egyik szláv nyelvben valamely igekötővel képzett párnak szuffixális pár a megfelelője.

Jászay László felsorolja azokat a legfőbb pontokat, amelyekben az egyes szláv nyelvekben az igeaspektus szempontjából azonosságok vagy különbségek vannak. Nézzünk meg ezek közül néhányat!

A nyugati szláv nyelvekben a tagadás a cselekvés elmaradására – a cselekvéshatár aktualizálódásának hiányára is utalva – megszünteti a befejezett szemlélet összeférhetlenségét az időtartamot jelölő határozószókkal. Például: cseh *dlouhó* ’sokáig’, *cely týden* ’egész héten’ stb. Az orosz aspektuskategória ezen a téren szigorúbb. Például:

Извини, что я тебе так долго не написала, не отвечала. (orosz) ’Bocsáss meg, hogy olyan sokáig nem írtam, nem válaszoltam neked.’

Promiň, že jsem ti tak dlouho nenapsala, neodpověděla? (cseh) ’Ua.’

1. A perfektív cselekvések többsége a szituáció megváltozásával is jár. A szláv nyelvek többségében a befejezett ige használati szituációja szabadabb, mint a jóval kötöttebb orosz nyelvben.
2. A keleti és a nyugati szláv nyelvekben eredménytárgy mellett kötelező a befejezett ige használata. Például:

Он выпил чашку воды. (orosz) 'Megittam egy pohár vizet.'

Vypil sklenici vody. (cseh) 'Ua.'

A szláv nyelvekben az ismétlődő cselekvéseknek alapvetően három kifejezési formájuk van:

1. folyamatos igealakokkal,
2. befejezett igealakokkal,
3. iteratívumokkal (imperpektív, pár nélküli igékkel, amelyek rendszeresen végbemenő, általában a régmúlthoz kötődő múlt idejű ismétlődő cselekvést fejeznek ki).

Az iteratívumok kiterjedt igei osztályt alkotnak a szlovák és a cseh nyelvben is. A lengyelben korlátozottabb az osztályuk, az oroszban pedig csak ún. részkategóriának minősülnek.

Jászay László a könyv további fejezeteiben azokról a különbségekről szól, amelyek a szláv aspektus használatában mutatkoznak. Nézzünk most ezek közül néhányat!

Általános tényközlő jelentésben a múlt idejű kérdőszavas kérdőmondatok használata az oroszban mind folyamatos, mind pedig befejezett aspektusban lehetséges. Például:

Кто это вам красил/покрасил? (orosz) 'Ki festette ki ezt Önnek?'

Kdo vám maloval/vymaloval ten pokoj? (cseh)

A nyugati szláv nyelvekben a nem kívánatos, véletlenszerű cselekvés kifejezésére a befejezett ige, az oroszban a folyamatos ige használata a normatív:

Ты когда-нибудь терял зонтик? (orosz) 'Vesztettél el valaha is esernyőt?'

Stratil si niekedy dáždnik? (szlovák) 'Ua.'

Ztratil ji někdy deštník? (cseh) 'Ua.'

Czy ty kiedyś zgubiłeś parasolkę? (lengyel) 'Ua.'

Az igeaspektusok használatát összegezve a különböző szláv nyelvekben a szerző a következőket állapítja meg: „... az igeaspektus mint interpretációs kategória jelentős mértékben a cselekvés szubjektív látásmódját is lehetővé teszi, ennek ellenére a cselekvés lefolyásának jellemzésekor (interpretálásakor) nem minden esetben és – ami lényeges – nyelvenként (nyelvcsoportonként) nem azonos mértékben alkalmazható a beszélő szándékától függő nézőpont szabad megválasztására” (175).

A könyv további fejezeteiben Jászay László az orosz aspektusviszonyok leírására vállalkozott. A kérdést részletesen leíró legfontosabb könyvfejezetek a következők:

- Az aspektusviszonyok morfológiája az oroszban
- A páros igék képzésének és lexikai azonosságának összefüggései
- A szemlélet és az ige jelentésének kapcsolata
- Az aspektuskorrelációk funkcionális sajátosságai

Az itt ismertetett könyv oktatási vonatkozásairól is szeretne a recenzens néhány gondolatot leírni, amelyek elsősorban a felsőoktatást, valamint az ezt követő doktori (PhD) képzést érintik.

A felsőoktatásban – különösen a mesterképzésben, de még inkább a doktori képzésben – az oktatás és a tudományos kutatás szempontjai szoros kapcsolatban állnak egymással, egymást feltételezik, részben egybe is esnek. A szláv igeaspektus olyan jelenség, melynek minél teljesebb megértése, gyakorlati alkalmazása kevésbé valósul meg a nyelvi tények pusztá rögzítésével, ezért szükségesnek látszik a kauzális megközelítés elvének érvényesítése.

Eközben egy megválaszolt kérdés egy újabbat vagy új kérdéseket sorát veheti fel.

A Jászay László által írt részben szerepel több olyan fejezet is, melyek megírására a kiváló szlavista szakembert saját bevallása szerint nagymértékben éppen három évtizedes felsőoktatási tapasztalata készítette. Emeljünk ki néhányat ezek közül!

1. Az aspektusformák képzésének és használatának egységben való kezelése és feldolgozása, a két vonatkozás párhuzamosságának, egymást feltételező mivoltának fontossága az oktatásban lényeges kérdés. Hiába tudjuk ugyanis formailag képezni a szemléletpárokat, ha nem tudjuk helyesen használni őket, illetve megfordítva, hiába ismerjük az aspektus használatának törvényszerűségeit és szabályait, ha nem tudjuk helyesen képezni a szemléleti formákat.
2. Jászay másik igen fontos elve az oktatásban az erős és gyenge oppozíciók különválasztása. Az előbbi elsőbbséget élvez az oktatási folyamatban, hiszen erős szembeállításkor a felcserélés a jelentés radikális megváltoztatását eredményezi, míg gyenge oppozícióban inkább csak árnyalatok változnak, pragmatikai különbségek jönnek létre. Erős oppozícióban – ellentétben a szláv gondolkodásmóddal – Jászay magyar „szemléleti háttérrel”, magyar nyelvi világgéppel gondolkozva – eltérő lexikai jelentésekről is beszél, s ebben oktatási megfontolások is szerepet játszanak. A folyamatos és a befejezett igék használatának tanulmányozása arra készítette a szerzőt, hogy az aspektuspárokat mindenkor azok viselkedéséből kiindulva mutassa be: egyrészt egy fogalmi mező keretében a „centrum és periféria” elve szerint (tehát a hagyományosnál tágabb keretben), másrészt szemantikai típusok szerint, melyeket az ellentétes aspektusok közötti, a különböző aspektuspárokból megfigyelhető eltérő viszony határoz meg.

3. Kimondottan módszertani megfontolásból oktatói munkája során is külön foglalkozik azokkal az esetekkel, amikor az oroszban bizonyos szintagmatikai kapcsolatok eleve megszabják az aspektust, tehát ennek megválasztása elsődlegesen nem a beszélő által kifejezendő jelentés alapján történik.

4. A könyv egésze tartalmilag a nyelvtudomány két fontos alkalmazási területéhez kapcsolódik:

- a) az egyik a fordítás, különösképpen az aspektus és akcióminőségek megfeleltetési lehetőségei nem szláv nyelvekben;
- b) a másik a nyelvoktatás, mindenekelőtt az orosz nyelv középfokú és felsőfokú oktatása, ez utóbbihoz pedig szorosan kapcsolódik a tanári továbbképzés kérdése is.

Köztudott, hogy a nyelvoktatás a nyelvtudomány egyik alkalmazási területe, tehát alkalmazott nyelvészet. Nehéz elképzelni nyelvészeti ismeretek nélküli nyelvtanárt. Krékits József és Jászay László sok gyakorlati példával alátámasztva elemzi az igeaspektus grammatikai, lexikai és pragmatikai jelentéseit és funkcióit a nyelvhasználat különböző területein.

Elmélet és gyakorlat egyensúlyát megteremtve olyan segédkönyvet adnak a szerzők az érdeklődő olvasó kezébe, mely mind az elméleti nyelvészet, mind pedig a gyakorlati nyelvtanítás szempontjából igen hasznos, ugyanis saját elmélyült kutatási és oktatási eredményeikre építik munkájukat. Ezért jó szívvel ajánlhatom a könyvet mindazon kutatók, tanárok és diákok figyelmébe, akik a szláv igeaspektus elméleti és gyakorlati ismeretei iránt érdeklődnek. Kiválóan alkalmas egyetemi segédkönyvnek is bármely szláv és nem szláv nyelv szakos hallgató számára nemcsak a nyelvtanár-, hanem a fordító- és tolmácsolás területén is.

Lőrincz Julianna